

1. Борщак І. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. – Львів. – 1925. – Т.6. – С.99-104. 2. Висоцький С. Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі. – К., 1991. 3. Гусев В., Калинин Ю. Анна Ярославна, загадки судьбы // День. – 1999. – №161. – Пятница. – 3 сентября. 4. Голубовский П. Новые исследования о жизни французской королевы Анны Ярославны // Киевская старина. – К., 1886. – Т.54. – С.12-16. 5. Горбенко С. Королівський некрополь в церкві аббатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства, Львів. від-ня ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України, Від-ня релігієзнавства ін-ту філософії ім.Г.Сковороди НАН України. – Львів: Логос, 2004. – С.202-212. 6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.2. – XI-XIII вік / Археографічна комісія АН України; Інститут української археографії АН України; Інститут історії України АН України; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика / П.Сохань (голова ред.кол.). – Репр. вид. – К., 1992. – С.8. 7. Историк Вячеслав Корниенко: "В Софийском соборе я обнаружил автографы знаменитой княжны Анны Ярославны, ставшей впоследствии королевой Франции" // Факты. – 2010. – 24 марта. 8. Історія України в особах: IX-XVIII ст. / В.Замлинський (керівник авторського колективу), І.Войцехівська, В.Галаган та ін. – К., 1993. 9. Карамзин Н. История государства Российского. – М., 2008. 10. Карпов А. Ярослав Мудрый. – М., 2010. 11. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – С.210. 12. Кулинич Д. Анна Ярославна, королева Франции // Вопросы истории. – 1967. – №2. – С.217-221. 13. Луговой О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. – К., 1994. 14. Мельников Е. О языке и графике подписи Анны Ярославны // Славянское языкознание: Сб. ст. – М., 1959. – С.113-119. 15. Морозова Л. Русские княгини. – М., 2004. 16. Назаренко А. Генрих I и Анна Ярославна // Древняя Русь в свете зарубежных источников / М.Бибииков, Г.Глазырина, Т.Джаксон и др. Под ред. Е.Мельниковой. – М., 1999. – С. 353-358. 17. Небелюк М. Анна Ярославна. Украинська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. – Paris-Lyon: S.C.I.P., 1952. – 57 с. 18. Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.123, 132-133. 19. Пушкарева Н. Женщины Древней Руси. М., 1989. 20. Семенова Т. Судьба русской царевны Анны Ярославны. // Наука и жизнь. – 2004. – №5. – С.84-89. 21. Серяков М. Любовь и власть в русской истории. – СПб.; М., 2002. 22. Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – Львів, 1909.; репринтне пере-

видання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – К., 1991. 23. Сыромятников С. Русская княжна на французском престоле // Новое время. – 1893. 24. Татищев В. История Российская: В 3 т. Т.2. – М., 2003. 25. Тимирязев В. Французская королева Анна Ярославна // Исторический вестник. – Т.55. – СПб., 1894. – С.198-209. 26. Холодильник А. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции // Русская речь. – 1985. – №2. – С.111. 27. Хорунжий Ю., Якимів Ю. Сага про Ярославових доньок. – К., 2004. 28. Черных П. К вопросу о подписи французской королевы Анны Ярославны // Доклады и сообщения филолог. ф-та МГУ. Вып. 3. – М., 1947. – С.27-31. 29. Широкоград А. Франция. История вражды, соперничества и любви. – М., 2008. 30. Bauthier R.-H. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle // Revue des Etudes Slaves. – Vol.57. – 1985. – P.539-564. 31. Bourmand F. Russes & Français. Souvenirs historiques et anecdotes. 1051-1897. – P., 1898. 32. Buteau H. La princesse Anne // La Nouvelle Revue. – Tome LXXXV. – 1893. – P.297-306. 33. Dauxois J. Anne de Kiev, reine de France. – P., 2003. 34. Deforges R. Sous le ciel de Novgorod. – P., 1990. 35. Grunwald C. de. Anne de Russie reine de France // Miroir de l'Histoire. – P., 1964. – №174. – P.674-680. 36. Hallu R. Anne de Kiev, Reine de France. – Roma, 1973. 37. Joukovsky A. Histoire de l'Ukraine. – P., 1993. 38. Kosyk W. L'Ukraine et les Ukrainiens. – P., 1993. 39. La chronique de Nestor traduite en français. Volume 1. – P., 1834. 40. Labanoff de Rostoff A. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – P., 1825. 41. Levron I. Anne de Kiev princesse russe, reine de France // Miroir de l'histoire. – P., 1972. – №268. – P.118-125. 42. Mézeray F. E. de. Histoire de France. Tome 1. – P., 1643. 43. Monchaux M.-C. Anne de Kiev: La petite princesse des neiges. – P., 2009. 44. Raspail J. Anne de Kiev, une Viking sur le trône de France // Le Figaro. – 2004. – 11 février. 45. Saint-Aymour C. de, vicomte. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. – P., 1896. 46. Saint-Aymour C. de, vicomte. Une princesse russe, reine de France au onzième siècle // Revue hebdomadaire. Romans, histoire, voyages. – 1893. – 4 novembre. – №76. – P.114-128. 47. Tillet J. du. Recueil des Roys de France. Leurs Couronne et Maison. Ensemble, le rang des grands de France. – P., 1580. 48. Timey J. Anne de Kiev princesse russe, reine de France et comtesse de Valois. – P., 1975. 49. Witochynska O. La reine oubliée: Anna Yaroslava – Reine de France. Récit historique. – P., Munich, 1990. 50. Zlenko A., Joukovsky A. La France et l'Ukraine. – P., 1998.

Надійшла до редколегії 14.02.11

Л. Медведська, асп.

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО ЧИННИКА НА МЕХАНІЗМ ЗДОБУТТЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО ПРЕСТОЛУ ЄЛИЗАВЕТОЮ ПЕТРІВНОЮ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Механізм захоплення влади Єлизаветою Петрівною розглядається через призму гендерного підходу у працях російських істориків.

The mechanism of seizing power by Elizaveta Petrovna is examined in the light of the gender approach in the work of the Russian historians.

Апофеозом "жіночого століття" в Російській імперії прийнято вважати правління провінційної ангальт-цербтської принцеси, відомої в історії під ім'ям Катерини II. То що ж тоді стало апогеєм його розквіту? Чи можемо ми відійти від традиційного отождествлення цих двох понять із катериненською епохою і назвати апогеєм "золотий вік" Єлизавети – останньої російської самодержиці, у жилах якої текла російська кров? Для вирішення цієї проблеми слід дослідити не лише образ Єлизаветинської епохи в російській історіографії, а й сам процес приходу до влади дочки Петра I. Саме тому у даній статті пропонується розглянути оцінки, дані російськими дослідниками дворцовому перевороту 25 листопада 1741 року як політичній акції, яку здійснила жінка. Акцентування на ролі особистісного фактору у цій події, а також на значенні гендерного, а не лише політичного забарвлення перевороту Єлизавети Петрівни, власне, і визначає актуальність даної теми, адже в умовах бурхливого розвитку гендерних досліджень у Росії ця проблема викликає чималий інтерес у вчених.

Після смерті імператриці Анни Іоанівни політичне життя Російської імперії можна вже було назвати більш ніж похваленим – вирішальні події, що призводили до своєрідного "жонглювання" імператорським престолом, відбувалися за вже усталеною схемою. Для простеження однієї із таких схематичних ілюстрацій звернімося до

красномовного опису М. Карамзіна: "Внаслідок двох змов злісний Бірон та добродушна правителька втратили владу і свободу. Лікар француз та кілька п'яних гренадерів звели дочку Петрову на престол найвеличнішої імперії у світі з вигуками: "Загибель іноземцям! Честь росіянам!" [15, с. 39]. Оскільки колега-попередник Карамзіна, історик князь М.М. Щербатов, обійшов увагою ці дві події, не висвітливши також обставини приходу до влади Єлизавети Петрівни, ми змушені звернутися до цієї однієї з перших історичних оцінок того перевороту, даної Карамзіном. Як бачимо, вона наскрізь просякнута своєрідною патріотичною екзальтацією, похвальною для громадянина та водночас – неприпустимою для дослідника. На жаль, в подібного роду оцінках перевороту 1741 року, а також подій, що йому безпосередньо передували, деякі російські історики, переважно дореволюційної доби, виявилися однодумцями [16, с. 280; 24, с. 570]. Втім, можна говорити про достатній рівень вивченості питання воцаріння дочки Петра I дореволюційними дослідниками [8; 10; 13; 25; 28]. Представники радянської історіографії не виявили до проблеми здобуття цесарівною Єлизаветою престолу наукового інтересу – адже для них це був лише черговий дворцовий переворот у плеяді йому подібних. Але вже російська історіографія пострадянського простору [1; 2; 7; 19; 21], як і російська наукова думка першої декади XXI ст. [23;

© Медведська Л., 2011

26; 29; 30], були збагачені серйозними дослідженнями цього аспекту політичної історії Росії. Серед оцінок подій 25 листопада 1741 року, даних вже сучасними російськими дослідниками, зустрічаються і такі, що повторюють дореволюційні, проте, без флеру показного патріотизму [5, с. 70; 23, с. 42, 80; 32, с. 82; 33]. Характерно, що майже усі сучасні дослідники підкреслюють гуманістичний характер цього перевороту, вподобляючи його іноді своєрідній "оксамитовій" двірцевій революції.

У процесі дослідження впливу тих чи інших чинників на здобуття Єлизаветою Петрівною російського престолу не можна оминати тієї історіографічної легенди, складеної про дочку Петра не в останню чергу нею ж самою. Витоки такого міфотворництва, що пов'язувало "звільнення від іноземного засилля" саме із воцарінням Єлизавети, історики на сьогоднішній день простежують ще з тієї ночі перевороту 1741 року. Як іронічно зазначив Є.В. Анісімов, якраз у той час народилася легенда про "засильє немецких временщиков", которых "из их гнезд выпужала" благородная дочь Петра" [3, с. 222]. Так в російській історіографії народилося дві репутації – "цариці іноземного терору" Анни Іонівни та визволительки матінки-Єлизавети, що дала можливість своєму багатостраждальному народу знову "вдихнути дим Вітчизни" – солодкий та приємний.

Водночас, організацію підготовчого процесу до дворцового перевороту на користь Єлизавети не одне покоління російських істориків пов'язувало із інтересами послів іноземних держав та їх активним втручанням. І якщо дослідники дореволюційної доби воліли не зупинятися детально на цьому моменті, описуючи тогочасні події, то історики пострадянського простору ґрунтовно дослідили цю сторону проблеми [2, с. 207; 7, с. 83; 9, с. 160; 23, с. 49, 58; 30, с. 93]. Дещо спірний висновок робить з цього приводу Л.М. Васильєва, стверджуючи, що Єлизавета відмовилася від фінансування організації змови іноземцями саме тому, що була жінкою: "В Єлизавети своя мораль – жіноча. Не краща, не гірша за чоловічу – інша. ... На жіночій сукні плями більш помітні, ніж на чоловічому одязі" [9, с. 163]. Характерно, що на тлі виправдовувальних ремарок більшості істориків, що пов'язували відсторонення іноземців від реалізації змови високою громадянською самосвідомістю Єлизавети-патріотки, Васильєва висловила припущення про моральні принципи Єлизавети-жінки стосовно цього аспекту. Гіпотезу Васильєвої можна було б назвати агресивно феміністичною, якби не зауваження дослідниці щодо плям, які більш помітні на жіночій сукні. Справді, ми не можемо заперечувати, що у галантному столітті стосовно прав жінок та чоловіків все ще було актуальним латинське прислів'я: "Що дозволено Юпітеру, не дозволено бики". Тож, можемо припустити, що гіпотеза Васильєвої у чомусь виправдовує себе: можливо, цесарівна просто застерігалася робити те, що у тогочасному суспільстві було дозволено тільки "Юпітеру"?

Слід визнати, що попри ледь не нав'язливе акцентування на патріотичному забарвленні причин перевороту на користь Єлизавети Петрівни, дослідники, в тому числі, й дореволюційного періоду не оминають увагою і роль особистісного фактору у цьому процесі. Характерним для сучасної історичної думки стає акцентування на вивченні ролі особистості Єлизавети Петрівни у тогочасних подіях. Адже, зауважує російський історик, деякі питання, що торкаються впливу особистих якостей цесарівни на характер перевороту та його наслідки, не досліджені повністю [7, с. 80]. Така тенденція у російській історичній науці нагадує сентенцію "Усе нове – не що інше, як добре забуте старе", оскільки важливість ролі особистості в історії була характерною особливис-

тю праць ще представників класичної історіографії. Це вони вперше, підкреслюючи добре продуману поведінку цесарівни на публіці, звернули увагу на те, яку безцінну послугу зробили Єлизаветі її особисті якості та вміння викликати симпатію. Так, сучасний історик В. Балязін наводить у своїй книзі характерний портрет цесарівни, даний дореволюційним дослідником В.А. Більбасовим: "Струнка, з густою каштановою косою та темними бровами, що віддтіняли великі блакитні очі, з чарівною посмішкою, що легко переходила у пустотливий сміх, що показував стрій білих зубів, завжди привітна із чужими, ласкава із близькими, жива, люб'язна, весела царівна Єлизавета Петрівна справляла зачаровуюче враження" [5, с. 71]. Як влучно підмітив М. Косляков, Єлизавета поводитися себе так, щоб примусити любити себе та сподіватися від неї успішного добра: вона не ховалася в глибину царських палат як Анна Леопольдівна, а часто каталася вулицями міста в санях і верхи, й усюди зустрічала знаки палкої невдаваної любові до себе [18, с. 222]. Згідно із своєрідною історичною "мініатюрою" сучасної дослідниці, дочка Петра їздила у розписних російських санях, одягала, як бояришня, соболіну шапочку, перекинувши через плече пишну русу косу [31, с. 94]. І чим більш зневажливо та звисока поглядала на демократичну цесарівну придворна знать, тим міцнішою ставала народна популярність цієї завжди люб'язної княжни – такої красивої і такої простої.

Мабуть, дехто помітив би у такій технології здобуття популярності у цих своєрідних виборців XVIII ст. вимушеність та розрахунок – на кшталт показових обіймань сучасних політичних діячів із народом. Проте, майже усі історики відзначають щирі схильності Єлизавети Петрівни до товариства простого народу – схильність, що проявилася у неї ще замолоду: будучи в Олександрівській слободі вона запросто водила хороводи із служницями та розважалася народними забавами. Подібно до свого батька, Єлизавета не лише була "на короткій нозі" із простими гвардійцями, але й підтримувала тісні зв'язки з їх сім'ями. Ніколи не відмовляючись стати хресною матір'ю для їх дітей, цесарівна щоразу обдаровувала своїх похресників, хоча її матеріальне становище було нелегким. Гвардійці бачили це і ще більше любили свою куму. Як видно із донесень маркіза де ла Шетарді, гвардійці у якості кумів мали вільний доступ до цесарівни та "водили з нею хліб-сіль" [12, с. 234]. А хресне родичання, за російськими православними традиціями – кумівство на "ти", вважалося дуже близьким, бо йшло від Бога [2, с. 205]. Є.В. Анісімов вбачає у цьому одну із основних причин успіху перевороту Єлизавети Петрівни. Думку Анісімова з приводу важливої ролі хресного родичання Єлизавети із гвардійцями у ідеологічній підготовці перевороту можна назвати якщо не провідною, то помітною у сучасній російській історичній історіографії.

Варто відзначити оцінку, дану цесарівні істориком С. Соловйовим, який на сторінках своєї праці зумів напрощуд точно передати жіночий образ, який забезпечив Єлизаветі блискавичну перемогу у боротьбі за престол [27, с. 102]. Цей образ, народжений в уявленні кількох сотень гвардійців із історичного невдовзі став історіографічним – забутим в радянську епоху та відродженим і бережно відреставрованим російськими вченими сьогодні. Це образ так званої "гвардійської матінки" – дещо видозмінена варіація на тему "солдатської матінки", класичним представником якої до того часу вважалася Катерина І. У сучасній історіографії висувуються припущення, що з Єлизаветою, як шістнадцять років до того з Катериною І, у гвардії було пов'язане хоча й спотворене, але тверде уявлення про петровський принцип реформування й удосконалення, про рух у бік іс-

тинної стабільності, що досягається у результаті реформ, а не застою [11, с. 85]. Проте, зустрічаємо у сучасних дослідників стосовно витоків популярності Єлизавети й припущення іншого характеру: "преторіанські" настрої гвардії завжди виражалися у культі сильного та щедрого імператора або, як варіант, доброї "матінки"-імператриці [26, с. 40]. Саме такого ідеалу – ідеалу гвардійської "матінки" майже повністю досягла, на думку деяких сучасних істориків, Єлизавета Петрівна [26, с. 42]. І якщо Катерина I усіяла заохочувала та леліяла гвардію, пригостяючи власноруч вином гвардійських офіцерів, то її дочка пішла далі – зріднилася із простими солдатами, цікавилась їхнім життям, стала хресною матір'ю їх дітям і, як наслідок, – втіленням ідеалу "цариці-матінки". Процес народження та кристалізації цього образу Єлизавети Петрівни в уявленнях гвардії тривав не один рік і відбувався в умовах, коли питання про свободу, а то й життя цесарівни перманентно піднімалися на повісті денній високої політики.

Не менш важливим у процесі дослідження значущості гендерного чинника в успішному проведенні дворцового перевороту на користь дочки Петра I видається простеження гендерних очікувань стосовно носія верховної влади, що панували на той момент серед народу та у лавах гвардії. Характерним у контексті розгляду цього питання видається епізод, наведений М. Костомаровим [18, с. 224]. Історик пише, що в період короткотривалого царювання Івана Антоновича батько імператора і чоловік регентки принц Антон-Ульріх якось відзначив, що гвардійські офіцери дивляться на нього, принца, якось спідлоба, а між тим виявляють повагу та любов до Єлизавети і солдати називають її "матінкою". І це в умовах, коли з боку принца Антона, тобто, з боку Остермана, який був його сірим кардиналом, спостерігалися спроби залучити до себе гвардійців благодіяннями. Сучасний дослідник О.Б. Каменський, коментуючи політичну безпорадність Анни Леопольдівни, зазначає, що таким же нездатним до державної діяльності був і принц Антон Ульріх. Відзначаючи доброту, хоробрість, чесність та велич душі чоловіка правительки, історик підсумовує, що усе ж стежа державного діяча була не для нього [14, с. 174]. Тож нічого дивного, що гвардійці дивилися на принца скося. Звичайно, можна традиційно пояснити такі прояви незадоволення перебувалим патріотичним піднесенням та ненавистю простого російського солдата до іноземця-аристократа – але чи не була народна улюблениця Єлизавета за походженням і аристократкою, й іноземкою, нехай навіть лише наполовину? І чи багато води втекло від часу царювання Анни Іоанівни, коли немало народних сміливців потрапили до застіжків Таємної канцелярії за словесування на кшталт: "Я бабського указу не слухаю", "Чорт велів бабі кланятися", "За бабу, за свиню присягу тримай!" [4, с. 9]? Історики наводять дані про те, що в народі тоді росла впевненість, "що навіть хліб не родиться, тому що жіноча стаття царством володіє" [24, с. 564]. Вагомий внесок у висвітлення картини такого роду народних настроїв зробив Є.В. Анісімов у статті "У нас-де ныне баба царствует. Саме тут ми зустрічаємо надзвичайно красномовні ілюстрації народної "поваги" до жіночого царювання – автор "зняв вершки" із подібного роду справ Таємної канцелярії та представив нам картину сприйняття монарха жіночої статі серед простого російського населення. Так, історик наводить слова селянина Тимофія Корнєєва стосовно воцаріння Анни Іоанівни: "Яка ж це радість! Добре б десь у нас бути якому-небудь царку ... її – бабська справа" [4, с. 9].

Рівно через десять років бажання цього "критика від сохи" здійснилося як за замовленням – в обгортці і з

великим бантом. Адже загорнуте у пелюшки та банти немовля Анни Леопольдівни було проголошене Всеросійським імператором під іменем Іван VI Антонович. На погляд сучасного історика, російське суспільство, яке ще не звикло до жіночого правління, встигло змучитися від нього, тому багатьох задовольняв імператор, нехай навіть малолітній та не російський за походженням, а не імператриця, дочка Петра [7, с. 83]. І немає потреби більше слухатися "бабського указу" та тримати присягу "за бабу, за свиню". Адже, хоча регентом призначена мати імператора Анна Леопольдівна, новоспечена правителька – "принцеса зовсім дика" [16, с. 279], слабкодуха й безамбітна, та й хто врешті-решт її бачить в авангарді державного управління? Крім того, у імператора є батько – принц Антон-Ульріх. Здавалося б, гендерна "справедливість" на російському престолі восторжествувала. Тоді чому тієї темної ночі законний монарх чоловічої статі зазнав фатальної поразки від, здавалося б, не менш законного, проте, на той момент лише у статусі претендента на престол жіночої статі? Читаючи у працях російських істориків про здобуття Єлизаветою Петрівною російського престолу, сторонній спостерігач міг би назвати цесарівну "Валькірією дворцової революції" – такими точним і блискавичними видаються на сторінках історичних праць дії цього доморощеного полководця. День і годину перевороту вона обрала безпомилково, наче знала формулу, озвучену півтора століття по тому: "вчора було рано, завтра буде пізно" [9, с. 167]. В.О. Ключевський зобразив початок перевороту не менш живописно, ніж це зробив художник Е. Е. Лансере на картині "Цесарівна Єлизавета в казармах Преображенського полку": "Єлизавета у кирасі поверх сукні і з хрестом в руці замість списа, без музики, але зі своїм старим вчителем музики Шварцем, з'явилася новою Паладою у казарми Преображенського полку" [16, с. 280]. Образ прекрасної визволительки у дослідника виступає не меншим аргументом для гвардійців, ніж тінь її знаменитого батька чи невдоволення іноземцями. Зображення такої алегоричної картини, де в центрі композиції – молода приваблива жінка, незброєна, але із закликом до боротьби, видається не випадковим у Ключевського. Дослідник, не маючи уявлення про гендерний аспект проблеми, у своєму описі перевороту виділив його напрочуд точно, сам того не усвідомлюючи. Історики через століття після нього подивляться на цю картину через призму соціального та вікового складу учасників цього дійства. Більше третини учасників перевороту складали молоді солдати. Саме поєднання удалців ветеранів та необстріляних наївних юнаків, що заглядали їм у рот, і стало, на думку вже сучасного дослідника, горючим матеріалом перевороту, а іскру в нього кинула Єлизавета, особисто прибувши до гвардійців – своїх кумів [2, с. 206]. "Хто у 1741 році пам'ятав, що Єлизавета була незаконнонародженою у 1709?" – справедливо запитує Л. М. Васильєва [9, с. 157].

У російській історіографії вчинок Єлизавети Петрівни, що особисто повела за собою "три сотні розгніваних кумів" [2, с. 204], отримав від істориків належну оцінку. І хоча усі дослідники наводять розповідь про те, як Лесток напередодні перевороту показав цесарівні два малюнки, один із яких символізував воцаріння, інший – монастир або шибеницю, усе ж цьому епізоду історики не надають вирішального значення у рішенні цесарівни. Звичайно, дослідники визнають, що Єлизавета більше за будь-яку іншу тогочасну жінку боялася бути замурованою у монастирі. І хоча й без аргументів Лестока, стверджує Павленко, цесарівна розуміла, що це її останній шанс, усе ж малюнок надав їй рішучості [23, с. 68]. Єлизавета пам'ятала, що живе у галантному сто-

літті, але й на мить не забувала, у якій країні. Адже здавалося б, ще зовсім недавно її батько замурував власну дружину Євдокію в монастир, навічно позбавивши її радощів мирського життя. Багато що, на думку Васильєві, можна пояснити у поведінці цієї знатної жінки XVIII століття, що йшла ва-банк: або взяти владу до рук, або бути замурованою чи загинути [9, с. 162]. Анісимова у свою чергу цитує слова архієпископа Арсентія у день коронації Єлизавети про "мужність її, коли ця дівчиця була змушена, забувши делікатність своєї статі, "піти у малій компанії" на очевидний для життя ризик ..." [2, с. 209]. Без сумніву, "забути делікатність своєї статі" цесарівну не в останню чергу примусила уява – чи буде потрібна делікатність її статі монахині, постриженої під чужим іменем? Чоловік у тогочасному суспільстві не зіткнувся б з такою проблемою як загроза монастирських стін – і, можливо, змова так і не вийшла б за рамки передачі записок та інших романтичних пригод у дусі маркиза де ла Шетарді. Справді, примари монастиря стали, на погляд істориків, однією із причин сміливості Єлизавети – і це можна вважати ще однією гендерною особливістю передумов перевороту 1741 року.

Парадоксально, але попри приписування істориками Єлизаветі Петрівні виключно жіночих мотивів, через які вона наважилася на такий відчайдушний для принцеси крок, у російських наукових працях неодноразово знаходимо не лише елементи схвалення поведінки Єлизавети, але й неабиякого здивування її мужністю. Адже, підкреслюють дослідники [2, с. 209; 7, с. 81], легковажність цесарівна звикала вести безтурботне життя, тож аби зважитися на переворот їй треба було мобілізувати усю свою силу волі та характеру – у перевороті, незважаючи на його блискавичність та безкровність, були доволі гострі та небезпечні моменти. Історики зображають Єлизавету Петрівну на чолі гвардії то Паладою, то Венерою, але жодному досліднику й досі не спало на думку порівняти цесарівну з Діаною – адже тієї ночі йшло полювання на імператорську корону. Можливо, тому, що надто стійким був в історіографії образ Єлизавети не як полювальниці, а як жертви? І чи не тому, що тієї ночі цесарівна б не вийшла на слизький шлях полювальниці за короною, якби не полювали на неї саму?

Тож, підсумовуючи, слід виділити наступне:

- простеживши перебіг російської історичної думки стосовно оцінки перевороту Єлизавети Петрівни, можемо зробити висновок про циклічність маршруту цієї думки: від екзальтовано-патріотичних панегіриків дореволюційних істориків через підкреслене ігнорування радянських вчених до позитивних, іноді іронічних, але й не без відтінку схвалення оцінок "єлизаветинського прориву", даних дослідниками сьогодення;
- сучасні російські вчені, на відміну від більшості дореволюційних істориків, не схильні перебільшувати значення патріотичного фактору у перевороті 1741 року – умовне гасло "Росія для росіян" не могло, на їх думку, стати єдиною рушійною силою цього перевороту, адже витоки зародження змови на користь цесарівни Єлизавети беруть свій початок не лише у поширенні націоналістичних настроїв серед народу;
- графік популярності постаті Єлизавети Петрівни в російській й історіографії нагадує синусоїду – дочці Петра діставалися то піднесені, то зневажливі оцінки як від дореволюційних, так і від сучасних дослідників: приписувані Єлизаветі політичний прагматизм, уміння маніпулювати настроями натовпу, нерозбірливість у засобах для досягнення мети дозволяють провести паралелі історіографічного образу Єлизавети Петрівни із образом Макіавеллі, щоправда – двірцевого масштабу;

- вплив гендерного чинника на передумови, організацію та здійснення перевороту 1741 року в російській історіографії виявляється як акцентування дослідниками на постаті Єлизавети Петрівни як ідеалу "гвардійської матінки", її спритному лавіруванні між різними політичними силами, вмілому використанні особистої популярності для зміцнення своїх позицій, а також у підкресленні контрасту між Анною Леопольдівною та Єлизаветою Петрівною та у відсутності авторитетного суперника чоловічої статі;

- на тлі зображення суто жіночих мотивів, що підштовхнули Єлизавету до здійснення перевороту (загроза монастиря, заслання), на яких акцентували ще дореволюційні історики, сучасні дослідники проводять паралель "жіночі мотиви – чоловіча поведінка", віддаючи належне мужності та самовладанню цесарівни у рішучий момент;

Тієї листопадової ночі, як писали цілі покоління істориків, настав "золотий вік Єлизавети". Найбільш законна із всіх спадкоємців Петра I, але піднята на престол бунтівними гвардійськими штиками, вона наслідувала енергію свого великого батька, зводила палаци за двадцять чотири години [16, с. 360]. У наш час Єлизавета Петрівна отримала б непогані шанси на характеристику "self-made woman". Може, й справді ця жінка "зробила себе сама"? Рано залишившись сиротою, сама сформувала своє оточення. Сама обирала коханих. Сама випестила й відшліфувала образ "цесарівни-матінки". Сама очолила збройне повстання. Навіть імператорську корону на урочистій церемонії одягла на себе сама. А в історіографії усе ще живе образ слабкої жінки на міцних плечах грендерів.

1. Анісимов Е.В. В борьбе за власть. Страницы политической истории XVIII века. – М., 1988.
2. Анісимов Е.В. Женщины на российском престоле. – СПб., 1997.
3. Анісимов Е. В. История России от Юрия до Путина. Люди. События. Даты. – СПб.: "Питер", 2006.
4. Анісимов Е. В. "У нас-де ныне баба царствует ...". Женщины у власти в 18 веке как проблема. // Родина, 2009. № 2.
5. Балашин В. Тайны дома Романовых. – М., 2007.
6. Безвременье и временщики: воспоминания об эпохе дворцовых переворотах. / Сост., вступ. ст. Анісимова Е. В. – Ленинград, 1991.
7. Бейгул А.А. Елизавета Петровна и дворцовый переворот 24-25 ноября 1741 года. // Вестник Омского университета, 1999, Вып. 2. – с. 80-85.
8. Богословский М.М. Императрица Елизавета Петровна // Три века. СПб., 1913.
9. Васильева Л. Н. Жены русской короны. – М., 1999.
10. Вейдемейер А.И. Царствование Елизаветы Петровны. СПб., 1834.
11. Власов В.И. Влияние: понятие и процесс. – Ростов-на-Дону, 2000.
12. Дворцовые перевороты в России 1725-1825 гг. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1998.
13. Ешевский С.В. Очерк царствования Елизаветы Петровны. – М., 1870.
14. Каменский А.Б. Российская империя в XVIII веке: традиции и модернизация. – М., 1999.
15. Карамзин Н.М. Записка о древней и новой России. М., 1991.
16. Ключевский В.О. Курс русской истории. – М., 1937.
17. Ч. 4. 17. Коняев Н.М. Подлинная история дома Романовых. – М.: Вече, 2007.
18. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – М., 1992. Кн. 3., Вып. 7.
19. Курукин И.В. Дворцовый переворот 1741 года: причины, "технология", уроки // Отечественная история. 1997. 5. С. 3-23.
20. Михневич В.О. Женское правление и его противники // Исторический вестник. 1882.
21. Наумов В.П. Елизавета Петровна. // Вопросы истории, 1993. №5.
22. Павленко Н.И. Анна Иоанновна. Немцы при дворе. – М., 2002.
23. Павленко Н.И. Елизавета Петровна. В кругу муз и фаворитов. – М., 2005.
24. Платонов С. Ф. Лекции по русской истории. – М.: "Летопись-М", 2000.
25. Семевский М.И. Первый год царствования Елизаветы Петровны, 1741-1742. // Русское слово. – СПб., 1859.
26. Смирнов Ю. Воины, царедворцы, "преторианцы" ... Русские гвардейцы в петровское время и "эпоху дворцовых переворотов". // Родина, 2009. № 2.
27. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – М., 1963. – Т.21.
28. Фирсов Н.Н. Вступление на престол императрицы Елизаветы Петровны. Казань, 1888.
29. Черкасов П. Опасные связи. Маркиз де ла Шетарди и дворцовая "революция" 1741 года. // Родина, 2009. – № 2.
30. Черников С. Генералы Елизаветы Петровны. Не пора ли развеять миф о патриотическом перевороте? // Родина, 2009. № 2.
31. Чижова И.Б. Десять императриц. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006.
32. Шумигогорский Е. Императрица Елизавета Петровна. // Русские императоры, немецкие принцессы. Династические связи, человеческие судьбы. – М.: Изд. Эксмо, 2005.
33. Эйдеман Н. Я. Твой восемнадцатый век // <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/NYE/CENTURY/CHAPT03.HTM#1>